

Lietuvių rašytojai - naujadarų kūrėjai

Straipsnyje rašoma apie lietuvių rašytojų kūrinuose rastus naujadarus - su įvairiais darybos afiksais (priešdėliais, priesagomis, galūnėmis) arba dūrybos būdu padarytus į žodynus neįtrauktus darinius. Straipsnio autorė iš lietuvių rašytojų eiliuotų ir neeiliuotų kūrinių naujadarus renka ne vieną dešimtmetį (asmeninę naujadarų duomenų bazę sudaro apie 1500 naujadarų, surinktų iš maždaug 30-ies autorių per 60 knygų), naujadarus analizuoja įvairiais (darybos, semantikos, stilistikos, teksto lingvistikos) aspektais ir savo išvalgas skelbia moksliniuose straipsniuose.

Jolanta VASKELIENĖ

Vilniaus universiteto Šiaulių akademija

PASAULIOLIETUVIS.LT

Lietuvių kalboje yra pirminių žodžių ir darinių - iš kokio nors žodžio (ar kitų žodžių) padarytų leksikos vienetų. Darinys gali būti padaromas iš vieno pamatinio žodžio su priešdėliu, pvz.: *į-brolis* (*brolis* + *į-*), *be-namis*, *-ė* (*namai* + *be-*), su priesaga, pvz.: *nauj-ai* (*naujas*, *-a* + *-ai*), *med-inis*, *-ė* (*medis* + *-inis*, *-ė*), su galūne, pvz.: *trauk-a* (: *traukti* + *-a*), *jaun-is*, *-ė* (: *jaunas*, *-a* + *-is*), arba suduriant du žodžius, pvz.: *bendr-a-autoris*, *-ė* (*bendras*, *-a* + *autorius*, *-ė*), *kelion-pinigiai* (*kelionė* + *pinigai*), šiek tiek darinių padaroma ir mišriuoju darybos būdu - iš vieno pamatinio žodžio išsyk su priešdėliu ir priesaga, pvz., *prieš-švent-inis*, *-ė* (*šventė* + *prieš-*, *-inis*, *-ė*), arba suduriant du žodžius dar pridėdama priesaga, pvz., *žmog-ėd-ra* (*žmogus*, *ėda* + *-ra*). Lietuvių kalboje labiausiai išplėtota daiktavardžių ir būdvardžių daryba: šioms kalbos dalims būdingi visi minėti

žodžių darybos būdai, ypač gausu priesagų vedinių (daiktavardžiai gali būti sudaromi maždaug su 600 priesagų, o būdvardžiai su 130 priesagų) ir dūrinių. Tiek daiktavardžių, tiek ir būdvardžių dūriniai daromi iš įvairių kalbos dalių žodžių ir pirmiausia pagal antrąjį dėmenį skirstomi į dūrinius su antruoju daiktavardiniu dėmeniu, dūrinius su antruoju veiksmazodiniu dėmeniu ir t. t. (apie žodžių darybą žr. lietuvių kalbos gramatikas, V. Urbučio, S. Keinio ir kt. veikalus). Lietuvių kalboje darinių yra žymiai daugiau negu paprastųjų žodžių (ne darinių). Realūs (įprasti, dažnai vartojami arba reti, bet kur nors užfiksuoti) dariniai pateikti įvairiuose lietuvių kalbos žodynuose, duomenynuose, naujoji lietuvių kalbos leksika fiksuojama Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne[1]. Nepaisant realių darinių gausos, kone kiekvieno lietuvių rašytojo kūrinyje būna naujadarų – į žodynus neįtrauktų su morfologinėmis priemonėmis padarytų darinių. (Naujadarais laikomi į atraminius žodynus: „Lietuvių kalbos žodyną“ ir jo papildymų kartoteką, „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“, „Bendrinės lietuvių kalbos žodyną“ ar jo antraštinę, „Tarptautinių žodžių žodyną“ – neįtraukti dariniai.) Naujadarai daromi ir iš pirminių žodžių, ir iš naujadarų. Iš realių žodžių padaryti naujadarai yra 1-osios pakopos dariniai, pavyzdžiui, tokie yra abstraktai *medžiaginimas*, *augališkumas* (abu padaryti iš žodynuose pateiktų žodžių *medžiaginti*, *augališkas*, -a). Naujadarai, kurių pamatiniu žodžiu eina taip pat naujadaras, yra 2-osios pakopos dariniai, pavyzdžiui, toks yra daiktavardis *duonėjimas* (jis padarytas iš naujadaro *duonėti*, kuris savo ruožtu išvestas iš įprasto daiktavardžio *duona*). Straipsnio tikslas – parodyti lietuvių rašytojų kūrinuose rastų naujadarų įvairovę, pasidalyti išvalgomis apie naujadarų reikšmes ir vartosenos ypatumus.

Naujadarų darybos polinkiai

Lietuvių rašytojų eiliuotuose ir neeiliuotuose kūrinuose būna labai nevienodas naujadarų kiekis. Vienų rašytojų kūrinuose randamas vos vienas kitas į žodynus neįtrauktas darinys, o kitų rašytojų kūrinuose, pavyzdžiui, Albino Žukausko, Antano Kalanavičiaus poezijoje, Donaldo Kajoko kūrinuose, jų ypač daug. Didžiausią bet kurio rašytojo kūrinuose rastų naujadarų dalį sudaro daiktavardžiai ir būdvardžiai (veiksmazodžių irrieveiksmių būna nepalyginamai mažiau). Dalis naujadarų yra visai įprasti, panašūs į realius (į žodynus įtrauktus) darinius: jie turi dažnas priesagas, yra padaryti pagal tipiškus dūrinių modelius. Tokie naujadarai gali net neatkreipti skaitytojų dėmesio (be specialaus tyrimo, tikrinimo žodynuose ir kt. galima net nenumanyti, kad į žodynus jie neįtraukti).

Kiti naujadarai iš karto atkreipia skaitytojų dėmesį – jaučiama, kad jie sukurti tyčia, turint tam tikrą tikslą ir pan.

Visai įprasti pirmiausia yra veikslių ir ypatybių pavadinimai – daiktiškai veikslas arba ypatybė pavadinama vos tik prireikus. Dažniausiai tokie (1-osios ar 2-osios pakopos) naujadarai turi darias priesagas (-imas / -ymas, -tis, -umas, -ybė, -ystė), pvz.: *gremžėnimas, lituanizavimas, niužgėjimas, sudylavimas, užtamsiojimas, kryžkelėjimas, svyruoklėjimas, apgaubtis, apmirtis, sutiktis, gulbiškumas, karviškumas, didžiaponiškumas, dviplaniškumas, nebylybė, varganybė, vienkartybė, vienmylystė, keliakalbystė* ir kt. Labai dažnai naujadarai padaromi suduriant du daiktavardžius (*ievžiedis, krūtinplaukis*), suduriant būdvardį ir daiktavardį (*didžtautis, -ė, skersponis*). Bet naujadarai gali būti padaryti ir su ne tokiais dariomis (ar retomis, tarminėmis) priesagomis, pvz.: *mūs-astis, lik-muo, kaim-uva, mad-išius, -ė*. Esama ir su priešdėliais padarytų naujadarų, pvz.: *ant-tekstis, be-kaklis, -ė, po-sniegis, prie-rūkis*.

Iš būdvardžių naujadarų darumu išsiskiria priesaga *-iškas, -a* – su ja dariniai daromi iš įvairių daiktavardžių, bet labai dažnai iš asmenų pavadinimų, pvz.: *binkiškas, -a, brazauskiškas, -a, bradūniškas, -a, dostojevskiškas, -a, kudirkiškas, -a, vaižgantiškas, -a, akušeriškas, -a, emgrantiškas, -a, vištaprotiškas, -a* ir pan. Daug būdvardžių dūrinių padaroma iš būdvardžio ir daiktavardžio (*geltonšvarkis, -ė, dryžuotarėmis, -ė, įvairialiepsnis, -ė*), nemažai iš dviejų daiktavardžių (*auksakanopis, -ė, klastaakis, -ė*). Būdvardžių naujadarai turi ir įvairių kitokių priesagų (*bendrat-inis, -ė, ežiuk-inis, -ė, jogai-linis, -ė, kirmin-ingas, -a, nos-ylas, -a*) arba priešdėlių (*be-audris, -ė, be-geismis, -ė, pro-ašaris, -ė*).

Veiksmažodžių naujadarai būna sudaryti su priesagomis (*debes-ėti, lakštingal-ėti, duš-intis, kazačiok-intis, vienintel-iauti*) ir su priešdėliais (*apsi-pavardžiuoti, at-skaudėti, iš-bernėti, iš-mergėti, su-beždžionėti*). Prieveiksmai paprastai padaryti su pačia dariausia priesaga *-(i)ai* (*ciceroniškai, granauskiškai, mocartiškai, aiškiaregiškai, kineziterapeutiškai*).

Daug naujadarų paklūsta žodžių darybos taisyklėms ir iš esmės nesiskiria nuo realių tokio pat tipo darinių. Bet yra ir netipiškų naujadarų, pavyzdžiui, kai kurie iš jų remiasi sudėtingos struktūros pamatiniais žodžiais, įvairiais naujadarais, trimis pamatiniais žodžiais, o kai kurie apskritai panašūs į dviejų žodžių sąaugas, pvz.: *pasilabanaktinimas, baltažaliažydris, -ė, kerštaširdžiagalvis, -ė, pusbrolslaugutė, inkilolagaminėlis*. Netipiški yra iš dviejų pamatinių žodžių

padaryti veiksmoždziai, pvz.: *vingiuodainuoti, švelniaglostyti*, - dūryba veiksmoždziams apskritai nebūdinga. Ne visi naujadarai telpa į bendrinės kalbos rėmus: kai kurie dariniai padaryti iš svetimybų, vulgarizmų, keiksmoždzių, pvz.: *beibysitinti, ikimobiliakinis, -ė, subinlaižystė, apsišikėlis, -ė, šūdmaišis, šūdmalė, vampyršmikis* ir kt., bet ir tokie dariniai rašytojų kūrinuose būna meniškai įprasminti (vartojami motyvuotai).

Naujadarų reikšmės ir vartosena

Naujadarų (jie sakiniuose paryškunami - J. V.) reikšmėms suprasti reikia konteksto. Iš minimalios arba didesnės aplinkos paaiškėja visų naujadarų reikšmės. Visiškai aiškios reikšmės tų daiktavardžių, kurių leksinė reikšmė iš esmės sutampa su darybine reikšme - tokie pirmiausia yra veiksmų, ypatybių pavadinimai, pvz.: *jos liečia klampaus šventžodžiavimo ribą* (D. Kajokas); *Apsaugoti nuo amaro ir nuo nelaukto netikėto / nuliaudėjimo* (A. Žukauskas); *Kai taip nutinka, pereini visas neišvengiamas stadijas-stacijas: šoką, neigimą, pyktį, kaltų ieškojimą, sugniužimą, apatiją. Apmirti...* (D. Kalinauskaitė); <...> *atsisukant į žvilgsnio ir rankų nuzulintus baldus. Stinglius, nebylius. Jis ant vandens nuogas guli. <...> Tarsi pasiduoatų. Prieš šį dužlų stinglumą* (V. Papievis); *Palaužtumo* skausmas - / *nelyginant drebučiai* (A. Žukauskas); *grabdirbystė* klestės (G. Radvilavičiūtė); *net ir nežiūrint jos uolios subinlaižystės*, gyvenimas Sankt Peterburge Praskovjai tapo tokiu išbandymu (K. Sabaliauskaitė); *Kur dar būčiau radęs Vytautą Vargalį, perėjusį lagerio pragarą, o paskui klaičios padugnystės pragarą* (R. Gavelis); *Sentimentalios seilionės* apie pienės pūką, lipnų vaiko bučinį (V. Rykštaitė).

Aiškias reikšmes turi didelė dalis asmenis reiškiančių naujadarų: šiek tiek nuprotėjęs žmogus vadinamas *nuprotėjėliu*, kuris kur nors atsibeldė (su triukšmu atsidangino, atvyko) vadinamas *atsibeldėliu*, kuris kur nors persikraustė - *persikraustėliu*: <...> *pasinaudoti šio nuprotėjėlio atvirumu* (D. Kajokas); *nesvarbu, ar jis būtų vietinis, ar, pasak jos, atsibeldėlis* (V. Papievis); *Persikraustėliai* vos vos yrėsi į priekį (P. Dirgėla); einantis rinkti baravykų žmogus vadinamas *baravykautoju*: *tikėdavos kokį paklydusį miesto baravykautoją į tiesų kelią išvesti* (L. Gutauskas), o tas, kuris laido replikas, vadinamas *replikuotoju*: *Ir kai kas nors jo pasišventusio gyvenimo žingsnius garsiai pavadindavo karjera, kunigas Andrius su nuostaba atsigrėždavo į tokį replikuotoją* (L. Černiauskaitė); mėgstantis išsigalvoti vadinamas *išsigalvotoju*, o kuris daro prielaidas - *prielaidininku*: *O ir pats esi joks laidininkas... / greičiau -*

prielaidininkas, / **Išsigalvotojas**, pats savęs išsigandęs, / Bijantis... (R. Stankevičius); žmogus, kuris smerkia kitus, vadinamas *smerkiku*: *Nesu vargštų lietuvių smerkikas* (R. Gavelis), madų besivaikantis žmogus vadinamas *madišumi*: *ji atlaidžiai šaipėsi iš povų ir madišių, sėdinčių prie gretimo stalelio* (J. Kunčinas), narkotikus, vadinamus ratais, vartojantis žmogus pavadintas *ratininku*^[2]: *Tikriausiai dėl noro atskiras kūno dalis sukti ratu šios magic pills pramintos ratais. <...> Tikrą ratininką galima pažinti iš tvirtai sučiauptų lūpų <...> ir labai išsiplėtusių akių vyzdžių* (V. Rykštaitė), mėgstantis džiažą vadinamas *džiazuoliu*: *Tikras džiazuolis turėtų jaustis keistai* (K. Navakas), užrašinėjantis krepšelių ir vainikų juostas žmogus vadinamas *juostarašiu*: *trys tokie juostarašiai sėdi dvokiančiam kambarėlyje ir <...> rašo dvokiančiais juodais dažais* (J. Kunčinas).

Tiesiogines reikšmes turi nemaža dalis įvairius dalykus, reiškinius, daiktus įvardinančių daiktavardžių dūrinių, pvz.: *kai tirpstanti naktis pavirto į asfaltkelio sniegą ir atsispindėjo jos akyse; miniatiūrinė bažnytlangių grafika apraizgo nuogą moters kūną* (V. Kirkutis); *visiškai aptraukti virtuvės langastikliai*; *žiūrėti kokį kvailafilmį „Cinamone“* (E. Karnauskaitė); *prisidegęs giliai užtraukė dūmo, kartu su obelžiedžių kvapu* (K. Sabaliauskaitė); *Ant kalvos išsiskyrusios smėlkelio atšakos netrukus vėl susieina; leninų, hitlerių ir visokio plauko kaligulų klaidkeliai* (D. Kajokas); *Baržos ir Nemunas baltas / buvo šito dievovaizdžio piešinys* (S. Geda); *Jau užtekėjo <...> obuolmetis: laikas darkart / Pagarbinti sodus* (A. Žukauskas); *Ilgšis svečias bandė kankinti seną klavesiną, senelio iš mano gimtamiesčio palikimą* (J. Kunčinas); *rojuje ta pulsuojanti plikmoterių masė turėtų driektis visomis keturiomis kryptimis* (J. Ivanauskaitė).

Kontekste išryškėja ir perkeltine reikšme vartojamų daiktavardžių naujadarų reikšmės, pavyzdžiui, protingas, išmintingas žmogus vadinamas *protmaišiu*, *žiniakalniu*, *žiniažmogi*: *gero tono požymis net išsičiustijusių protmaišių terpėje* (J. Kunčinas); *Rasa klausėsi <..> ir po truputį pradėjo suvokti, <...> koks „žiniakalnis“ yra šis žmogus* (B. Jonuškaitė); *pasirodė <...> sielos galiūnai, žiniažmogiai, išminčiai* (J. Ivanauskaitė). Kvailas ar apykvailis žmogus vadinamas *kvaišgalviu*, *šaukštapročiu*: *Demokratinis pasaulis, kur kvaišgalviai sudaro daugumą, panašu į mėšlyną* (K. Saja); *Silpnaprotaujantys trys šaukštapročiai joja* (M. Martinaitis). Žiaurus (į gyvulį, žvėrį panašus) žmogus vadinamas *gyvuliažmogi*, *žvėriažmogi*: *jis gyvuliažmogių sutryptas; Nurims žvėriažmogiai, - juos tuoj pakirs naktis* (V. Jasukaitytė). Žmogus, vyras

menkinamai pavadinamas naujadarais *šūdmaišis, šūdvyris: O jos tėvai pabėgo iš Lietuvos / palikę tėvynę nelaimėje, – dievaži,/ tikras šūdmaišis!* (D. Kajokas); *ką visi tie šūdvyriai gali išmanyti apie mano vienatinę žmoną?* (R. Gavelis). Pataikaujantis žmogus vadinamas *šiknalindžiu*, mėgstantis rėkauti, garsiai šnekėti žmogus vadinamas *praplėštgerkliu*, storas žmogus vadinamas *kubiltaukiu*, o palieęs žmogus – *nupirdžmogi*: *Kai šiknalindžiai susiduria su Karaliaus abejingumu* (U. Radzevičiūtė); *Jisai sėdėjo šalia, nors tasai praplėštgerklis ir spaudė jį* (J. Aputis); *Marija šoka su kažkokiu kubiltaukiu, kuris, pasirodo, dar ir kojas turi; Kuo vyresnė nelegalė, tuo daugiau nupirdžmogių bus suslaugiusi, tuo jos santaupos didesnės* (B. Jonuškaitė) – pastarajame sakinyje vartojamas ir naujadaras *suslaugyti* (išsilaugyti iki mirties).

Tiek tiesioginę, tiek ir perkeltinę reikšmę turintys būdvardžių naujadarai paprasta eina epitetais (jais apibūdinami įvairius dalykus reiškiantys daiktavardžiai). Itin dažnai įvairių rašytojų tekstuose vartojami būdvardžiai su priesaga *-iškas, -a*. Šios priesagos naujadarais (labai dažnai padarytais iš asmenvardžių) apibūdinama trumpai, bet aiškiai, įtaigiai, dvižodžiai (pažyminio ir pažymimojo žodžio) junginiai atitinka palyginamąją konstrukciją, pavyzdžiui, plg. *bradūniška frazė ir frazė, kuri panaši į Bradūno, kudirkiškas idealizmas ir idealizmas, koks [buvo] būdingas Kudirkai ir pan.: brazauskiškas stotas, binkiška reakcija, breigeliškas vaiskumas, cvetajeviška prigimtis, cvirkiškas pašmaikštavimas, čiurlioniškas pavasaris, čiurlioniška paukštė, čiurlioniškos spalvos, čechoviškos ūkanos, dekartiškos formos, faustiškasis kelias, granauskiškas siekinys, hemingvėjiška žuvis, kavoliška nuostata, keruakiškos svajonės, kudirkiškas idealizmas, kvazimodiška kaukė, mačerniškieji siužetai, maironiškas klausimas, medėjiškos aistros, navakiški palyginimai, rembrantiški atspalviai, vangogiška skrybėlė, vydūniškoji programa, bitliška ševeliūra, chaldėjiškos giesmės, emigrantiškas skliautas, paskenduoliškos mintys, papaikėliškas žygis, panteriškas kūnas, saugumietiški labirintai, slibiniška gerklė, šeškiški smirdalai, kažkas žebenkštiška, babiloniškas užkalbėjimas, dienoraštiški eilėraščiai, gėliškas aromatas, gyvsidabriška prigimtis, sapališki sapnynai, subiniškas veidas, vienkiemiškos godos ir t. t.*

Tiesioginės arba perkeltinės reikšmės epitetais eina ir kitokios darybos būdvardžių naujadarai. Nors dūriniai dažnai reiškia maždaug tą patį kaip ir žodžių junginys (plg. *murzinanosis, -ė ir toks, kurio nosis murzina*), vartojant vieną žodį – naujadarą – pasakoma ir naujau, ir ekonomiškiau, pvz.: *jei „ikitūlinį“* [buvusį iki

susitiko su Tūla - J. V.] *gyvenimą ir prisimenu, tai stengiuosi nesigilinti* (J. Kunčinas); *jų kasdieniai rūpesčiai daug svarbesni už tuos oželių **kaktomušinius reikaliukus**; paskolindavo <...> vežimėlį tų **murzinanosių** plepių mergaičių pulkeliui; Berlyno šturmuotojas. <...> Mažakalbis. **Daugiakeiksmis**; O, **slidžiašlaunė** kaip ungurys. O, **persikalūpė** saldžioji viliokė (L. Gutauskas); *Nebesiklausau kalbų, tuo labiau <...> **sacharininio** dainavimo (E. Karnauskaitė); padėdavo <...> dešinę pėdą su <...> skaudamu **podagriniu nykščiu**; mane klastingai užklupo **chlatiniai hieroglifai**; Jokie **kapliaiiliai siberiški šunys** neperkąs jam dvasios stuburo; Ne, dar vanduo, **ledošaltis** ir **šnerviadrebis**, jis dar kažko nori (R. Gavelis); *Per lenkus / Įgijome **judėjinę** rytietišką aviganių religiją; Į šitą baltą trobą po **šėmžale** pušim (A. Žukauskas); ant savo veido, ant trūkčiojančio, **kirminingo**, <...> prikimšto pamažėl krutančių inkštirų; **Pilkakalis kovas**. Doroja balkone batono riekę; Mazgai labai įmantrūs, **didžiakilpiai**; **plačiašnervis** veršių šėrikas; į **raudonmūrius** gimdymo namus; stengiasi ant palangės užkelti nusipenėjusią **raudonkaile** katę (D. Kajokas); spalio naktys gilios ir **grimzdžios** (R. Šerelytė); *Netrukus vėl sulėkė tie **nepasotos ereliai** (K. Saja); nuožmiai rinkdama mažytes **rudakiautes sraigės** (B. Jonuškaitė). Būdvardžių naujadarai neretai vartojami metaforiškai, personifikuojant (žmogaus savybių suteikiama augalams, daiktams), lyginama ir pan., pavyzdžiui, saugumiečių veidai primena sėdynę: *Saugumiečiai ramiais **subiniškais** veidais pareiškė <...> (R. Gavelis); neskaudinantis, neslegiantis liūdesys apibūdinamas kaip **minkštalūpis**, ižiūrimi (kaip žmogaus) putlūs debesų skruostai: [liūdesys] *Lengvas, **minkšalūpis**, nemaudžiantis. Su kūrybingo ilgesio ženklais* (D. Kajokas); *Už lango - keisčiausios **putliažandžių** debesų formos. Personifikuojama diena ir abstraktas žvarbis: [diena] *baltadantė ir **kalstaakė**, slapukaujanti ir atviraširdė, liepsninga, tolstanti* (E. Karnauskaitė); **naktižlibis** *pasenęs žvarbis* (V. Kirkutis). Įvairių rašytojų kūrinuose dar vartojami būdvardžių naujadarų junginiai **apvalažandė** *vyšnaitė*, **apvaliaskruosčiai** *obuoliai*, **geltonrūbiai** *medžiai*, **skambialiežuvis** *kvailys*, **storakulšis** *augalas*, **žaliažvilgsnė** *moteris* ir kt.******

Iš sakinių paaiškėja veiksmažodžių naujadarų reikšmės; dalyvinės veiksmažodžių formos taip pat dažniausiai eina epitetais: *Ne metai taip **išbaisino** Broniaus balsą, o tarnyba* (J. Aputis); *Neįstengdamas **supadorinti** iš netikėtumo <...> išsiviepusio veido; Net ir mano **sumokslėjusi smegeninė** baigia apsišlifuoti* (B. Jonuškaitė); *Jis dar pamuoja Keršei ranka (plakate rankos nematyti, bet tai nesvarbu) ir nutyla, **supopierėja*** (R. Šerelytė); *pabūti su **vienišuojančia** laukų dvasia* (D. Kajokas);

Girti, **sukuilėję**, mėšlini, gerklėj stringantys **skiemėnys** (L. Gutauskas); Visa tai iš savo gyvenimo turiu **išpašlovinti**. Deleguoti kitiems; Deja, **beibysitinti** man neišdege – tą darbą nugvelbė jaunesnės ir apskresnės (D. Kalinauskaitė); <...> į ją pripila švino, kad **švelniaglostytų** (R. Gavelis); Maktelėjusi oranžo [kamanė], palieka šešėlį ir **vingiuodainuodama** su vėju lekia kažkur (P. Rakštikas).

Prieveiksmių naujadarų reikšmė taip pat aiški – jie paprastai vartojami kaip paslėpti palyginimai: **kengūriškai** nušokavo reiškia nušokavo kaip kengūra, **siaubūniškai** puolantis – puolantis kaip siaubūnas, išsikerojusi **piktžoliškai** – išsikerojusi kaip piktžolė, tvarkėsi **neišmanėliškai** – tvarkėsi kaip neišmanėlis, **medūziškai** išsigaubdavo – išsigaubdavo kaip medūza, **pajaciškai** šaipėsi – šaipėsi kaip pajacas, tampa **heteriškai** plėšrios – tampa plėšrios kaip heteros, tvirtai, **kineziterapeutiškai** sugnyba dilbį – sugnyba dilbį tvirtai kaip kineziterapeutas, -ė ir t. t. – vartojant naujadarą pasakoma trumpiau, įtaigiau, vaizdingiau: jeigu jo galvoje taip **vijurkiškai** nesisuktų mintys; vangiu ir **girtuokliškai** ligotu mąstymu; Tad gal neverta **siaurakaktiškai** absoliutinti ir šito; tarsi kokį angelą sargą, **albatrosiškai** nerangų <...> pasiuntinį, **gaidžiukiškai** dudenantis pusbernio baritonas; Sukoncentruoti sąmonę į spindulį ir pasišviesti juo. Nesvarstant, **mocartiškai** lengvai, **kvatokliškai** (D. Kajokas); mirties žingsniai, gal **kiauniškai** begarsiai, gal **skulptoriškai** trunkūs (L. Gutauskas); Matau tik **kankiniškai** perkreiptą merdinčio Šmėklos snukelį (J. Ivanauskaitė); Pastaruoju metu jis puldavo į neviltį vis dažniau ir dažniau, kartais net **savigrioviškai** (K. Sabaliauskaitė).

Kartojimas

Įvairių kalbos dalių naujadarų reikšmei suprasti labai padeda kartojimas. Jis kartu yra ir stiliaus figūra bei teksto siejimo priemonė. Dažnai vartojami tokį pat (panašiai skambanti) afiksą (priesagą, priešdėlį) turintys dariniai (paprastai vienas yra realus darinys, kitas – naujadaras), pvz.: Kai esu vienas – **vienišiauju**, kai su ja – **dvivienišaujam**; **Velniava**, tikros tos saulėgrąžos ar tariamos...?! <...> **Velniava**, **angeliava!**.. (D. Kajokas); šalia Petrylos virtuvės – jo buvusios **ėdyklos**, **kraupyklos**, melstuvės Bakchui ir Liuciferiui (J. Kunčinas); Ištisas arsenalas dantims – **šveitikliai**, **skalikliai**, **plovikliai**, **gremžikliai**; maloni išimtis **nuobodybės** ir **nuosaikybės** jūroje; jūra jam tą nušvitimo akimirką įkūnijo ir **amžinybę**, ir **kintamybę** (K. Sabaliauskaitė); Nakties **gūdybėje**, / Apjaukusioje pusnakčio **kurčnebylybėje** (A. Žukauskas); skyrius buvo perpildytas, o mūsų, tokių **beviečių** ir **bepalačių**, buvo gal dvidešimt (R. Granauskas); Nuliūdo meno **vienuolija** ir

gatvių **kalija**, netekus vado, vėliavnešio; tai, kas atrodė jau prarasta amžiams, ūmai išnirtų iš pilkos begarsės **benuotolės** bekryptės miglos (L. Gutauskas); Saldūnų, geležūnų, **saldrūgštūnų** obuolių; Tas visagalis, visavaldis, **Visabūvis**, **visagirdis**, **visamatis** / dievas; Tenai ramybėse **begiedrėse**, bežvaigždėse (A. Žukauskas); savo kirmėliškus ar **panteriškus** kūnus; Besimainantis, beveidis, **bežvilgsnis** kūnas; Pynės lipa dangun, mirguliuoja, **žvaigžduoja**, bemirkčioja tarsi akutės (R. Gavelis); **Masonėja** vieni, / Mėsinėja kiti vienas kitą (J. Srielkūnas); O ir pats esi joks laidininkas... / greičiau - **prielaidininkas** (R. Stankevičius). Kartais vartojami du analogiškos darybos (tokį pat afiksą turintys) naujadarai, pvz., vienkalbystė ir keliakalbystė: kamuojų savo klajonių išblaškytą protą tėvų **vienkalbystės** ir „mišrių“ vaikų **keliakalbystės** problema (D. Staponkutė); Gali būti kartojamas tas pats dūrinių modelis (kartais ir toks pat pamatinis žodis), pvz.: Kad nors tikri ponai būtų, o dabar tik pusponiai, **skersponiai** ar **gaidponiai** (R. Granauskas); Aprasojęs ir didelis ant sienos tarp krosnių kabantis veidrodis, tiksliau - **subinrodis** (L. Gutauskas); Tebūnie šventvakario **šventvalandei**; Senmedžiai, / **senberžiai**, drevėta mėnesiena (A. Kalanavičius).

Labai dažnai gretimuose sakiniuose kartojami tą pačią šaknį turintys žodžiai (ar žodžių junginiai), pvz.: Citata kaip vedlys, kaip nuodėmklausys, kaip tėvas. **Citameldystė**; Tamsuoliškas **apsimokslinimas**. Tamsuoliškai apsimokslinti - vadinasi, nesugebėt pasiekti nei tikro pažinimo, nei <...> nežinojimo ribų; Sovietinė **šūdmalė** primalė **šūdmėsės** (D. Kajokas); Gelsvas protezas žvelgė į visus juos iš šlykščių **proteziškų** padilbų; Jis buvo **vikriškesnis** už vikšrų vikšrą Aleksą ir **saugumietiškės** už subinveidžius saugumiečius; Jis visiškai neturėjo kaklo. Masyvi galva <...>. Tasai **bekaklis** buvo suaugęs su grindinio akmenimis; Čia **erzintuvas** <...> dirbtuvėje privalęs būti daiktas, kurio vienintelė paskirtis - erzinti atėjusius (R. Gavelis); Bet juk gulbė nežino apie savo orumą. Gal tik tau nesuvokiamas **gulbiškumas**; Aplink - liulanti, gliti, karštai kvėpuojanti masė. Ne kūnai, o **kūnynas**, kaip pelkė, kaip koks besiraitančių žuvų pilnas tinklas; Supoetinto **šarkiškumo** pritvinkus šarka beržo viršūnėje (B. Jonuškaitė); Tai juk taip **almodovariška**. Airinė mėgsta Almodovarą. Marijus - ne (A. Kavaliauskaitė); Jei vienus geriausių tokios prozos kūrinių rašo Navakas, tai visos panašios <..> seniai turėjo vadintis **navakės** (G. Radvilavičiūtė); Du studentai - įsimylėjęs **plaštakius** ir egoistė plaštakė pora mėnesių pažaidė namus (V. Rykštaitė); Ji kvėpėjo. <...> pro visą tobulo **kvapadirbio** šarvą plonom adatėlėm sugebėjo prasiskverbti <...> jos pačios kvapas (K. Navakas); Jos <...>

laukė, kol kuri nors **žaliachalatė** jas pagaliau atsimins. <...> moterys tarytum priklausė aukštesniam luomui, o kaip skiriamąjį ženklą visos dėvėjo žalius chalatėlius (L. Černiauskaitė); tačiau nebegalėjo ištarti žodžio aš, nebesuvokė, ką šis **aštelėjimas** reiškia (P. Dirgėla); Ringavo motina **ringuotinė** (A. Žukauskas).

Kartais viename pavyzdyje esama kelių rūšių kartojimo (kartojamas tas pats naujadaras, afiksas, šaknis ir kt.), pvz.: *skausmas jau būtų **atpirkties** pradžia. O **atpirkties** čia nėr. Mirties nėr. Gyvenimo nėr.* (D. Kajokas); *Tas bernas seniai **išbernėjo**, / merga išmergėjo seniai!* (J. Strielkūnas); *žvaigždžių **žvaigždybės**; stangrioj mėnulio / **mėnulybėje*** (A. Žukauskas); *Taip, tai buvo ne duonos akmenėjimas, o akmens duonėjimas* (D. Kajokas); *be literatūros savasties nebūna jokios literatūros **mūsasties**, nebūna ir pačių mūsų* (R. Granauskas).

Sinonimija

Lietuvių kalboje yra leksinių ir darybinių sinonimų: leksiniais vadinami panašią arba tokią pat reikšmę turintys žodžiai (*dailyraštis* – *kaligrafija*, *turgus* – *prekyvietė*, *brangus*, *-i* – *vertingas*, *-a*, *prigąsdinti* – *pribauginți*), o darybiniai sinonimai yra panašios (tapačios) reikšmės bendrašakniai dariniai, pvz.: *pikčiurna* – *piktuolis*, *-ė* – *pikčius* – *piktūnas*, *-ė* – *piktėlė* – *pikteiva*, *popilnis*, *-ė* – *apypilnis*, *-ė*, *pražilti* – *nužilti* ir pan. Jei nepaisoma žodžių kilmės, į vieną sinonimų eilę dedami tiek tokią pat šaknį, tiek ir skirtingas šaknis turintys panašios (tokios pat) reikšmės žodžiai, pvz.: *dykuma* – *dykynė* – *dykra* – *dykvietė* – *tyrai* – *tyrlaukis*. Žodžiai, kurių reikšmių artimumas matyti ir be konteksto, yra sisteminiai sinonimai, o kurių reikšmės panašumas susidaro laikinai, tik tam tikrame kontekste, vadinami kontekstiniais sinonimais (apie įvairių rūšių sinonimus žr. J. Pikčilingio, K. Župerkos, E. Jakaitienės, J. Vaskelienės darbus).

Rašytojų sukurti naujadarai neretai yra realių (įprastų) žodžių kontekstiniai sinonimai, pavyzdžiui, ašara pavadinama *spranguole*: *Tik jauti galugerklį lyg rakštį / Ašarą – **spranguolę** nenuryjamą* (J. Strielkūnas), akiniai vadinami *žiūrėklais*: *Ar jūs kada buvote trumparegiai? <...> Aš buvau. Puikiai žinau, kaip smagu pusę dienos rėplioti ir po centimetrą tyrinėti kilimo raštus: bene ten atostogauja tavo **žiūrėklai**. Štai kas yra pasaka be pabaigos: akinius rastum, jei užsidėtum akinius?..* (U. Barauskaitė), jonvabalis vadinamas *žėruokliu*: *Jonvabalis žaibo spurgas – / Pumpuras ugnies **žėruoklis*** (V. Kirkutis), vietoj įprasto daiktavardžio *sumuštinis* vartojamas naujadaras *suteptinis*: *Atrodo netoli, bet bendrakeleiviai, vos perėję patikrą, perkasi kavos, **suteptinių*** (B. Jonuškaitė),

ausų kamštukai vadinami *auskimšiais*: *Maestro žodžiais tariant* - „**auskimšiai**“ (B. Jonuškaitė) ir kt.

Naujadarai kartais vartojami kaip realių (į žodynus įtrauktų) darinių bendrašakniai sinonimai, taigi arba susidaro naujos darybinių sinonimų eilės, arba pailgėja jau esamos (naujadaras sinonimų eilėje žymimas žvaigždute [*]): *apgaubimas* - *apgaubtis, *apmirimas* - *apmirtis, *atitvėrimas* - *atitvertis, *atsiliepimas* - *atlieptis, *atpirkimas* - *atpirktis, *įgaubimas* - *įgaubtis, *išgaubimas* - *išgaubtis, *išvengimas* - *išvengtis, *neigimas* - *neigtis, *pamiršimas* - *pamirštis, *plastėjimas* - *plastesys, *sklidimas* - *sklidesys, *švogždimas* - *švogždesys, *balsvumas* - *balsvybė, *dažnumas* - *dažnybė, *gudragalvystė* - *gudragalvybė, *kurčnebylstė* - *kurčnebylybė, *traškėjimas* - *traškesys* - *traškulys. *išdidybė* - *išdidumas* - *išdidystė, *luošumas* - *luošybė* - *luoša* - *luošystė, *seilėjimasis* - *seilionė, *susitelkimas* - *santalka* - *sutelktis, *pusponis* - *skersponis - *gaidponis, *smerkėjas*, -a - *smerkikas, -ė, *did(žia)gerklis*, -ė - *išverst(a)gerklis*, -ė - *paleistagerklis*, -ė - *plač(ia)gerklis*, -ė - *praplėštgerklis, -ė, *apypilkis* -ė - *popilkis*, -ė - *pilkokas*, -a - *priepilkis, -ė, *nendrėtas*, -a - *nendringas, -a, *stingus*, -i - *stinglus, -i.

Apibendrinimas

- Lietuvių rašytojai buvo ir yra naujadarų kūrėjai - daugelio autorių kūrinuose yra į žodynus neįtrauktų darinių; vieno rašytojų tekstuose jų labai daug, kitų mažai. Rašytojai remiasi visomis lietuvių kalbos žodžių darybos išgalėmis ir naujadarus (sąmoningai arba nesąmoningai) daro tiek pagal žodžių darybos taisykles, tiek ir jų nepaisydami. Naujadarai daromi iš įvairių pamatinių žodžių: ir iš paprastų, ir iš morfemiškai sudėtingų, tiek iš priklausančių bendrinei kalbai, tiek ir iš esančių jos užribyje.
- Iš minimalaus arba platesnio konteksto paaiškėja visų naujadarų reikšmės. Suprasti reikšmę padeda ir darybos afikso, modelio produktyvumas, analogiškų realių (žodynuose fiksuotų) darinių žinojimas, taip pat įvairaus pobūdžio kartojimas.
- Daiktavardžiais dažniausiai pavadinami nauji dalykai, bet kartais jie vartojami kaip sisteminių darinių sinonimai. Kartais naujadarai turi dvigubą stilistinę krūvį - patys būdami darybos figūromis dar įeina į įvairias leksines, sintaksines figūras. Neretai naujadarais ne tik kas nors įvardijama, bet ir parodomas vertinimas, požiūris į pavadinamą dalyką.

Absoliuti būdvardžių naujadarų dauguma eina tiesioginę arba perkeltinę reikšmę turinčiais epitetais. Būdvardžiai irrieveiksmiai dažnai vartojami kaip paslėpti palyginimai – vartojant naujadarus (o ne maždaug tą patį reiškiančius žodžių junginius) pasakoma naujai, bet aiškiai ir ekonomiškai.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.

[1] Naujažodis yra bet koks kalboje atsiradęs naujas žodis, o naujadaras yra naujai atsiradęs darinys – iš kokio nors esamo žodžio arba žodžių padarytas naujas žodis. Apie Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną ir kai kuriuos jame pateiktus naujažodžius žr. A. Aleksaitės straipsnį žurnale „Pasaulio lietuvis“ 2024 balandžio mėn.

[2] *Lietuvių kalbos žodyne* pateiktas daiktavardis *ratininkas* nukreipiamas į bendrašaknį darinį *račius*, kuris turi reikšmę „medinių vežimo dalių, ratų dirbėjas“. Naujadaras su žodyne fiksuotu dariniu sutampa tik formaliai.